

Tartışma Metinleri Working Paper Series

Devlet Olgusuna Yaklaşım Sorunu: Hukuk Kurumları ve Köprülü Üzerine

Nuray Ertürk KESKİN*

No.67

March/Mart 2004

- N/A

• Only the author of the papers published in The Series can be held responsible for the views, ideas, and the terminology adapted in the paper. The Research Centre for Development and Society (GETA) reserves the right to express opposing or supportive perspective upon the debates.

• The Series encourages the process of academic dialogue prior to the publication of the written material. The Series believes that constructing and strengthening the critical environment in the academia are crucially important for the lively academic dialogue.

• Paper proposals for publication in The Series and other contributions, comments, and remarks about the previously published material can be sent to The Series correspondent.

- Tartışma Metinleri serisinde yayınlanan eserlerin görüş, düşünce ve terminolojisi tümüyle yazara ait olup, A.Ü. SBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi'ni (GETA) bağlamaz.
- Tartışma Metinleri bilimsel çalışmaların yayın öncesi akademik diyalog sürecine dahil edilmesi işlevi ile akademik diyalogun geliştirilmesini, güçlendirilmesini ve ihtiyacımız olan eleştiri ortamının oluşturulmasını amaçlamaktadır.
- Tartışma Metinleri serisinde yer alan çalışmalar hakkındaki görüş ve değerlendirmeler, doğrudan doğruya yazara veya yazara iletmek üzere aşağıdaki sekreterlik adresine gönderilebilir.

Ankara University Working Paper Series
Correspondent: Research Fellow
Onurcan Tastañ
<octastan@politics.ankara.edu.tr>

Publisher: Ankara University Publishing House

DEVLET OLGUSUNA YAKLAŞIM SORUNU:

HUKUK KURUMLARI ve KÖPRÜLÜ ÜZERİNE¹

Devlet, yaşantımızın her alanında karşımıza çıkan ve varlığını binlerce yıldır koruyan, ancak çok kolay tanımlayamadığımız geniş ve kuşatıcı bir olgudur. Uygarlık tarihi boyunca görülen bu genel olgunun ne olduğu ya da ne olmadığı, neden ortaya çıktığı ya da bu yapılanmanın nasıl düşünüldüğü sürekli merak uyandırmış ve bu gibi sorular sayısız incelemeye konu olmuştur. Devleti konu alan her inceleme farklı noktalardan yola çıkarak bu geniş olguyu anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu nedenle evrensel devlet incelemeleri bakımından önemli bir boyut inceleme nesnesinin tayinidir. “Devleti nasıl inceleyebiliriz?” sorusuna yanıt arama uğraşının bir parçası olan bu çalışmada devlet incelemelerine nesne tayini sorunundan hareketle, “Eski Türk Hukuk Kurumları” irdelenmektedir. Türk hukuk kurumlarının incelenmesinde Fuat Köprülü’nün “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku’ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”² başlıklı yazısı temel alınmakla birlikte, bu eserin devlet incelemelerine ışık tutacak temel önermelerini destekleyen başka çalışmalardan da yararlanılmakta ve bütünsel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmaktadır.

Temel amacı, Türk hukuk kurumları alanının devlet incelemelerine katkısını tartışmak şeklinde özetlenebilecek olan böyle bir çalışma tarih, hukuk, yönetim, siyaset, arkeoloji, sosyoloji, filoloji gibi çeşitli bilimlerin kesiştiği, entellektüel açıdan oldukça zengin ve verimli

---

¹ Keskin, Nuray Ertürk, “Devlet Olgusuna Yaklaşım Sorunu: Hukuk Kurumları ve Köprülü Üzerine”,

A.Ü.SBF- **GETA Tartışma Metinleri**, No.67, Mart 2004.

² II.Türk Tarih Kongresinde Fuat Köprülü tarafından sunulan bu bildiri; 1937 yılında Devlet Basımevi tarafından kitap olarak, 1938’de de Belleten dergisinde makale olarak yayımlanmıştır.

bir alana açılmaktadır. Bu oldukça zengin ve kapsamlı alanı tüm yönleriyle ortaya koymak, hiç kuşkusuz bu çalışmanın amacını ve sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla araştırma boyunca bu geniş alan içinde “devlet nasıl düşünülür?” sorusuna yanıt olabilecek ipuçlarının peşine düşülmeye özen gösterilmiştir. Devlet incelemelerine bu alandan gelen katkıyı görebilmek için akademik dünyada Türk hukuk kurumları tarihine yaklaşım sorunu, devleti kamu kurumları ile özdeşleştiren Fuat Köprülü'nün eserleri, içinde geliştiği düşünsel-ideolojik ortam ve yönteme ilişkin söylemi ile Karahanlılar döneminde yazılan Kutadgu Bilig bütünsel bir biçimde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Türk Hukuk Kurumları Tarihine Yaklaşım Sorunu

Ortaçağ Türk hukuk kurumları akademik dünyada gerek kamu yönetimi gerek siyaset bilimi çalışanların pek fazla ilgilenmediği ve incelemeye değer bulmadığı bir alan olarak kalmıştır. Bu ilgisizliğin çeşitli nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. En önemli neden, Türk bilim adamlarının birçoğunun kendini Avrupalının gözüyle değerlendirmeleri ve kendi tarihimize ilişkin özgün ve nesnel çalışmalar yapmak yerine Batının çoğu kez taraflı ve Avrupa-merkezli yaklaşımlarını aktarmakla yetinmeleridir.³ Bu ilgisizliğin önemli bir başka nedeni ise, ortaçağ Türk hukuk tarihi konusunun oldukça tartışmalı bir düzlemde yer alıyor olmasıdır. Bir yanda dönemin koşullarına özgü romantikliği ile büyük ölçüde bilimsellikten ve gerçeklerden uzak iddialarla kotarılan Türk Tarih Tezi ve bu tezden hareketle yaratılan devlet mitosu, diğer yanda ise Türklerin İstanbul'un fethine kadar göçebe ve barbar kavimler

---

³ Avrupalı görüşe göre, tarih Mezopotamya ve Mısır gibi bir yerlerde, pek iyi bilmediğimiz biçimlerde başlar. Bu arada Çin ve Hindistan gibi uzak bölgelerde de muhtemelen bir şeyler yaşanmıştır, ancak bunlar bizi fazla ilgilendirmez. Avrupa merkezli bakışa göre asıl olarak tarihin başlangıcı Akdeniz'de Yunan medeniyetinin doğmasıdır. Marx bile kendini bu “eurocentric” bakıştan kurtaramamıştır. Avrupalı tarih anlayışı kendi toplumunu ve o toplumu biçimlendiren tarihi, özgün bir örnek ve üstün bir model olarak görmektedir. Bakınız: Murat Belge, “Ortaçağ,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Avrupa, 14.Sayı.

olarak yaşadığını, ancak bu dönemden sonra hukuk kurumlarıyla tanıştıklarını savunan görüşler yer almaktadır.⁴ Bu tartışmalara bir de milliyetçilik konusundaki ideolojik kutuplaşmalar eklenince, Türk hukuk tarihine ilişkin elimizde ne kadar bilgi varsa bir uçtan diğer uca savrulup durmaktadır.⁵ Cumhuriyet tarihi boyunca tüm bu tartışmalar içine sıkışıp kalan Türk hukuk kurumları, özellikle devlet incelemeleri bakımından araştırılmaya değer bulunmamış görünmektedir. Ülkemizde Türk idare tarihine ilişkin incelemelerin son derece sınırlı sayıda olması da bu durumun bir göstergesi olarak nitelendirilebilir.

Türk hukuk kurumları üzerinden yürütülen tartışmalar ve üretilen akademik çalışmalar büyük ölçüde 20.yüzyılın ilk yarısına aittir ve tarihçilerin incelemelerine dayanır. Türk milliyetçiliğinin Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi bazı büyük ideologları, Türklerin tarihini insanlık tarihinin genel gelişiminin önemli bir parçası olarak kavramışlar ve Türk İslam tarihinin evrimsel bütünlüğünü kurmak yolunda çok önemli adımlar atmışlardır. Her üç isim de yaşadıkları döneme özgü siyasal etkilerden kendilerini tamamen

---

⁴ Ernst Cassier, Devlet Mitosu adlı eserinde, siyasal düşüncede devlet telakkisini, mitsel düşüncenin Aydınlanma akılcılığına ayak direyen mirasının önemli bir hücresi olarak teşhis eder. Tanıl Bora'ya göre, Türk modernleşmesinde Cassier'in ikiliğini kullanırsak rasyonel düşünce-mitsel düşünce çatışmasında devlet kavramı kritik bir yerde durur. Bu dönemde mitosun çekirdeği devlettir. Tanıl Bora, "Türk Devleti" mitosunun unsurlarını şöyle sıralamaktadır: Devlet kuruculuk, Türk devletleri arasında devamlılık, devletin kutsallığı, Türk devletlerinin baştan itibaren "milli devlet" niteliği taşıması, merkeziyetçi ve güçlü devlet geleneği, ordu millet/ordu devlet, devlet adamlığının özel yeri, demokratik-halkçı ve sosyal devlet geleneği, Türk devletinin cihanşumulluğu, Türk devletinin pratikliği ve realistliği. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Tanıl Bora, "Milli Tarih ve Devlet Mitosu," *Birikim* 1998, s.83-93.

⁵ Türk milliyetçiliği, Osmanlı Türkcülüğünden Kemalizme, oradan milliyetçiliğin ırkçı, kültürcü, muhafazakar, devrimci, liberal, sol hatta etnik yorumlarına oldukça geniş ve kapsamlı bir olgudur. Türk milliyetçiliğinin tüm bu farklı yorumlarına ilişkin kapsamlı bir çalışma için bakınız: *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik-IV*, (Ed.Tanıl Bora), İletişim 2003.

Söz konusu çalışmada editör, Türk milliyetçiliğini beşe ayırmaktadır: 1) Resmi milliyetçilik ve Atatürk milliyetçiliği, 2) Kemalist sol milliyetçilik veya ulusal solculuk, 3) Liberal milliyetçilik, 4) Etnisist milliyetçilik ve 5) Muhafazakar milliyetçilik (s.19.)

arındıramamakla birlikte, “klanların başlangıcından Osmanlı İmparatorluğu’na kadar devam eden karanlık devirlerin” Batılı halkların tarihlerindeki benzer dönemlerle karşılaştırılabilirliğini esas almışlar ve ortaçağ Türk tarihini aydınlatmaya çalışmışlardır.⁶

1903 yılında Paris’te yazıp sunduğu “Osmanlı Sultanlığının Kurumları Üzerine Bir Deneme” başlıklı doktora tezinde, Osmanlı kurumlarının hem İslami hem Türki ikili bir kökenden geldiğini ilk fark eden Yusuf Akçura’dır.⁷ O, üzerlerindeki tüm Çin, İran, Arap ve Bizans etkilerine ve birbiri ardından çeşitli dinleri benimsemiş olmalarına rağmen, Türklerin tarihinde bazı özelliklerin kalıcılık arz ettiği kanısındadır ve “Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra yalnız etnik vasıflarını değil, fakat herhalde adet ve yasalarının bir bölümünü de sürdürmüşlerdir” diye yazmaktadır. Bu adetler arasında ataerkillik, toprakta ortak mülkiyet, topluluğun şefi olan han’ın şahsında çok büyük ama yine de yasak ve töre ile sınırlanmış bir iktidarın toplanması ve bir aristokrasinin varlığı sayılabilir. Akçura, Türk İslam devletlerinin kurulabilmesi için gerekli şartları, yani sistematik bir kamu hukukunun geleneklerdeki başlangıçlarını, Türkik kavimlerin kabilesellikten başlayarak evrilen kendi sosyo-ekonomik gelişmelerinin içinde bulmakla, zamanının oryantalizmine hakim olan “Türkler herşeyi dışarıdan aldılar” anlayışına kıyasla önemli bir adım atmıştır. Ne var ki Akçura, yakaladığı bu

---

⁶ Nedim Filipoviç, “Müellif Hakkında Not,” Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Başnur Matbaası, İkinci Basım, Ankara 1972, s.30.

⁷ Tarihçi Niyazi Berkes’in unutulmuş adam adını verdiği Yusuf Akçura’nın (1876-1935) Türkçülüğünü Fransız araştırmacı Francois Georgeon’un 1986 yılında Türkçe’ye çevrilen “Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura” başlıklı doktora tezinden okuyup öğreniyoruz. Türk milliyetçiliğinin sol kanat temsilcisi olarak Osmanlı aydınlarını ekonomiye ve Marx’a kayıtsızlıklarından ötürü eleştiren Yusuf Akçura, siyasetçiler gibi tarihçiler için de materyalizmin idealizmden daha doğru olduğunu savunmaktadır. Akçura’nın Marksizmden etkilenen materyalist metodolojisi, onu, döneminin diğer milliyetçilerinden çok ileri bir sınıfsallık anlayışına, hatta “sosyal sınıf kavramını Osmanlı toplumunun tahliline katmaya” götürmüştür. Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s.31-44; Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.30-34.

özgün ipucunu derinleştirmek yerine devrime olanca siyasal sadakatiyle “Osmanlı’ya karşı devrimci bir nihilizmi benimseyen Türk Tarih Tezi”ne bağlılıkta karar kılmıştır.⁸

Sürekli derinleşme yönünde giderek, Akçura’nın bütün o verimli sezgilerini sağlam temellere oturabilen kişi ise Fuat Köprülü olmuştur.⁹ Köprülü, çeşitli eserlerinde Selçuklu-Osmanlı doruğunu sadece İslam ve Bizans kurumlarının değil, aynı zamanda ve öncelikle Orta Asya Türklerinin toplumsal ilerleme ve farklılaşmalarının bir uzantısı olarak anlamak, yani bir başka deyişle bir dizi Türk İslam devletinin kurulmasını mümkün kılan şartları, dış etkilerde değil de, bu göçebe ve yarı göçebe Türklerin kendi sosyo-ekonomik yapılarının içinde aramak gerektiğini bütün ayrıntılarında bilimsel ölçütlere sadık kalarak açıklamaktadır. Köprülü klanlardan Selçuklu ve Osmanlı devletlerine uzanan süreç ile çok ilgilidir, bütün önemli makalelerine, bu geçiş perspektifi damgasını vurmuştur. Atatürk’ün “Türkler bir aşiret olarak Anadolu’da imparatorluk kuramaz” dediği yerde, Köprülü adeta, niçin tam da bunu yaptıklarını ispatlamıştır.¹⁰ Köprülü, “aşiret ile devlet kavramlarını birbirlerini mutlak surette dışlayan metafizik kutuplar haline getirmektense, Oğuz Türkleri örneğinde birinden diğerine adım adım geçişi, aradaki nitel dönüşümü titiz biçimde sergilemiştir ve bu anlatımı, henüz görece betimsel terimlerle ifade edilmiş de olsa, karşılaştırmalı devlet oluşumu(state formation) incelemelerinin kuramsal kategorileriyle bütünleşmeye son derece yatkın gözükmektedir.”¹¹

---

⁸ Halil Berktaş, Dört Tarihçinin Sosyal Portresi, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 54/55, Yaz/Güz 1991, s.26-27.

⁹ Fuat Köprülü’nün eserleri, ideolojisi ve yaşamı ile ilgili ayrıntılı değerlendirmeyi de yine bir başka Batılının araştırmasından öğreniyoruz: George Park, *The Life And Writings Of Mehmed Fuad Köprülü: The Intellectual and Turkish Cultural Modernization*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, John Hopkins University, Baltimore 1975.

¹⁰ Atatürk’ün 1928 yılında “Türkler bir aşiret olarak Anadolu’da imparatorluk kuramaz. Bunun başka türlü izahı olmak lazımdır. Tarih ilmi bunu meydana çıkarmalıdır” şeklinde bir ‘direktif’ verdiğini Afet İnan’ın anılarından öğreniyoruz: Afet İnan, “Atatürk ve Tarih Tezi,” *Bellekten*, Cilt III, Sayı 10, 1939, s.243-246.

¹¹ Halil Berktaş, Dört Tarihçinin Sosyal Portresi, s.32.

Bu dönemde Türk hukuk tarihi konusunda önemli çalışmalar yapan bir diğer isim ise, İstanbul Hukuk Fakültesi'nde hukuk tarihi profesörü olan Sadri Maksudi Arsal'dır. Arsal'ın Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinde verdiği dersler, 1947 yılında "Türk Tarihi ve Hukuk" başlığı ile yayımlanmıştır.¹² Kendi ifadesiyle okutacağı ilmi yaratmaya çalışan Arsal, bu eserinde Türk devletlerinin hukuk kurumları ile Türklerin hukuki örfleri, töre ve yasalarını ayrıntılarıyla ele almaktadır.¹³ Arsal, gelecekte Türk hukuk tarihi alanında inceleme yapacak araştırmacıların yararlanabileceği kaynaklar olarak Orhun Kitabelerini, Uygurlardan kalma hukuki belgeleri, Kutadgu Bilig'i, Oğuz ve Manas destanlarını ve çeşitli yabancı kaynakları (Çin, Bizans, Arap, İran, Rus) göstermekte ve bu kaynakların içeriklerinden ayrıntılarıyla söz etmektedir.¹⁴

1930'lu yıllarda Fuat Köprülü, Sadri Maksudi Arsal ve Zeki Velidi Togan gibi isimlerin derinleştirdiği bu tür çalışmalar, 1970'den sonra Doğu Perinçek, Ümit Hassan ve Sencer Divitçioğlu gibi bilim adamlarının özgün araştırmalarıyla geliştirilmiştir.¹⁵ Oğuz

---

¹² Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1947.

¹³ Arsal, söz konusu çalışmasının, Türk Hukuk Tarihi bilimini oluşturma yolunda bir ilk denemeden başka bir şey olmadığını, bu nedenle birçok eksiğinin ve kusurunun bulunduğunu, bu bilimin ortaya çıkması için daha uzun zaman bir çok nesillerin çalışmasının gerektiğini söylemektedir (s.4).

¹⁴ Uygurlara ait hukuk belgelerine dayanarak yapılan bir araştırma için bakınız: Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987. Bu çalışmada Uygurlara ait borç alıp verme (mısır, pamuk, koyun, para, buğday) vesikaları, kiraya verme (tarla, bahçe, hayvan) ile ilgili vesikalar, alım-satım (tarla, oğul) vesikaları, evlatlık verme vesikası ve vasiyetnamelerden yararlanılmıştır.

¹⁵ Burada sayılan isimler ve kısaca değineceğimiz eserleri devlet incelemelerine doğrudan katkı yapacağını

düşündüğümü, özgün çalışmalardır. Bu çalışmalar dışında Cumhuriyet dönemi tarihçiliğimizin son elli yılının

bütün diğer belli başlı isim ve eserlerini gözden geçirdiğimizde, ilk aşamada hep çabalarını Köprülü'nün

taslağının şu veya bu bölümünde yoğunlaştırmış, Köprülü asistan ve öğrencileriyle yüz yüze geliriz. Şamanizmin

tarihçisi Abdülkadir İnan, Türk göçebe kabile yaşantısını inceleyen Faruk Sümer, ortaçağ mezhep ve tarikatlerini

en iyi bilen Abdülbaki Gölpınarlı, dünya çapındaki halkbilimcimiz Pertev Naili Boratav, Selçuklu uzmanı

Kağan Destanı, Orhun Yazıtları, Divan-ı Lügat-it Türk, Kutadgu Bilig, Dede Korkut Masalları ve Nizam'ül Mülk'ün Siyasetname'si gibi birincil kaynakların verdiği ipuçları ile Köprülü'nün anlatımlarının Marksist bakışla yorumlanmasını Doğu Perinçek gerçekleştirmiştir.¹⁶ Perinçek'e göre, Orta Asya toplumları da, dünyanın bütün toplumları gibi, ilk önce özel mülkiyetin ve sınıfların bulunmadığı bir ilkel kolektivizmi yaşamışlar, M.Ö.1000 dolaylarından M.S.1000 dolaylarına kadar uzanan yaklaşık iki bin yılda ise, köleciliğin hakim üretim tarzı haline geldiğine tanık olmaksızın, kabile toplumunun derinleşen çözülmesiyle doğrudan feodalizme yönelmişlerdir. Ne var ki bu, zigzaglı ve dalgalı bir gelişmedir; bu dönem boyunca, özel mülkiyetin yükselmesi, henüz kan bağına dayanan kabile örgütlenmesini kesinlikle dağıtacak ve gerçek devletlere temel olacak düzeyde bir sınıf farklılaşması yaratamadığından, Orta Asya kabile federasyonları bir türlü istikrar kazanamamıştır. İlk defa Hunlarda, daha M.Ö. III.yüzyılda görülen sınıflaşma belirtileri, ancak M.S. XI. yüzyıldan itibaren Sir-i Derya Oğuzlarında, güneybatıdaki yerleşik İslam uygarlıklarının fethedilmesi yoluyla feodal devlete sıçramalarına imkan verecek bir nitel eşişe varmıştır.¹⁷

Fuat Köprülü, eski Türk unvanlarının incelenmesini yalnız dil tarihi bakımından değil, kültür tarihi ve özellikle Türk kamu hukuku tarihi bakımından çok önemli bularak, bu unvanların incelenmesiyle eski Türk toplumlarının sosyal yapısını anlama imkanlarının da doğacağını belirtir.¹⁸ Bu anlamda eski Türklerde örgütlenmenin kökenlerini ve biçimlerini anlamının esaslı yollarından biri olarak unvanları incelemenin peşine düşen Ümit Hassan

---

Osman Turan, Selçuklu-Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine ilişkin sentetik denemeler kaleme alan Mustafa Akdağ ve Osmanlı uzmanı Halil İnalçık bunlar arasında sayılabilir.

¹⁶ Doğu Perinçek, "Werner'e Göre Osmanlı Feodalitesi," *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 3-4, 1968, s.287-323; *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek – Orta Asya Türk Kavimlerinin Tarihi Gelişmeleri Üzerine*, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1976.

¹⁷ Doğu Perinçek, *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek – Orta Asya Türk Kavimlerinin Tarihi Gelişmeleri Üzerine*, s.17, 52-68'den Aktaran: Halil Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s.153-155.

¹⁸ Fuat Köprülü, "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar," *Türk Hukuku ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt II, 1938, s.17-32.

olmuştur. Ümit Hassan, bir siyaset kuramı denemesi olan “Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler” başlıklı çalışmasında, “khan” gibi önemli bir terimin dar anlamda unvan olmadan önceki gelişimini ve zamanla en önemli unvan oluşunu izlemektedir.¹⁹ Khan’ın unvan olmasından önce, kandaş toplumun kendiliğinden varolan örgütselliğinin bir görünümü olduğu açıktır. “Khan” terimi zaman içerisinde yönetime ilişkin olarak kullanılacak ve daha da sonraları siyasal nitelikler kazanacak, nihayet devlet başkanına verilecek ad olacaktır.²⁰ Hassan, “hakan” kelimesinin tarih öncesinden başlayarak varlığını çok kabaca dört aşamalı olarak düşünmektedir. Yani saf örgütsellik, örgütten yönetime geçiş, yönetimden siyasete geçiş, siyaset ve devlet dönemleri evreleri. Hassan’a göre örgütlenme, örgütlenmenin katmanlı bir toplum yapısıyla yönetime dönüşmesi ve nihayet devlet içi siyasete varması (doğal/kandaş örgütlenme→yönetim→siyaset) sürecinde tekrar tekrar karşılaşılan “khan” kelimesi, tarihi gelişimi içerisindeki anlamı bakımından, kavramsal olarak incelendiğinde sadece Türklere özgü bir ahlaki değer olmanın ötesinde içerdiği köken ve değişme diyalektiği bakımından, tüm insanlığın geçmiş bir dönemi ve hayat tarzı için bir genellik oluşturmaktadır.²¹ “Khan” teriminin çeşitli biçimlerinin bu serüveninin bütünü olsun ya da kökeninin başlangıçtaki ilk hayat tarzlarına dayanması olsun, son derece önemli sonuçlar doğurabilecek tespitlerdir.

Ümit Hassan, Türk tarihinde izlenebilen doğruluk, eşitlik, yiğitlik, vefalılık, korku bilmezlik, sözünde durma gibi bir hayat tarzı içerisindeki önemli ve insanlığın tezini oluşturan o güzel unsurların vurgulanması ikinci plana bırakılırken, toplumsal örgütlenmeler ve olayların suni bir şekilde geriye götürülmeye çalışılmasının yaygın bir eğilim olduğunu belirtmektedir. Hassan’a göre, “bir Oğuz konfederatif kabile örgütünün Osmanlılığa giden

---

¹⁹ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Verso, İstanbul 1986.

²⁰ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, s.233.

²¹ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, s.209.

yoldaki önemli yeri, bir Göktürk hakanlığının tarih içerisindeki yönetim ve hayli gelişkin siyaset potansiyeli açısından tarihteki yeri vurgulanmak gerekirken, bu örgütlenmeler içerisindeki kurumsallaşmalar modern devletin işleyişine benzetilmeye çalışılmış, böyle davranılarak elde edildiği varsayılan kazanç pahasına, yalnız Türkler ve Türkiye için değil, Asya ve dünya için anlamlı olan ipuçlarının ardı bırakılmıştır.”²²

Ortaçağ Türk tarihi ile ilgili birincil kaynaklara dayanarak yaptığı araştırmalar sonucu özgün çalışmalar ortaya çıkaran bir başka bilim adamı ise Sencer Divitçioğlu'dur. Divitçioğlu, Göktürklerden Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesine kadar uzanan dokuz yüz yıllık çağı anlamak ve araştırmak için üç kitaptan oluşan bir araştırma programı hazırlamıştır. 1987 yılında yayımlanan ilk çalışması kutsallık, savaşkanlık ve üretkenlik olgularından hareketle Göktürk toplumunu ve “devlet”ini tahlil etmektedir.²³ Divitçioğlu'na göre, 640 tarihinden hemen önce devlet-siz olarak bilinen Uygurlar'ın, bu tarihten hemen sonra devlet-li olmaları, bu tarihlere ait belgelerin devlet kuramı çalışmaları bakımından paha biçilmez bir değer taşımalarına neden olmaktadır.²⁴ 1992 yılında yayımlanan ikinci çalışmasında Göktürk devletinden Karahanlılar'a dek uzanan dönemi inceleyen Divitçioğlu, araştırma programının son parçasında ise Oğuz toplumunun kimliği ile Oğuz boylarından Selçuklu Devleti'ne nasıl sıçrandığını, boy-konat-devlet sürecinde tahlil etmektedir.²⁵

II. Türk Hukuk Kurumları ve Fuat Köprülü

1. İslam Kamu Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Kamu Hukuku Var mıdır?

---

²² Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, s.24.

²³ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg)*, Ada Yayınları, İstanbul 1987.

²⁴ Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg)*, s.268.

²⁵ Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih? (Kök Türkler, Karahanlılar)*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992; *Oğuzdan Selçukluya Bay, Konat, Devlet*, YKY, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

Fuat Köprülü'nün "Ortaçağ Türk Hukuk Kurumları: İslam Kamu Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Kamu Hukuku Yok Mudur?" başlıklı çalışmasında, Türk hukuk kurumları sistematik bir tarih yöntemine dayanılarak, kendi tarihi seyri içinde incelenmektedir. Konu, Köprülü'nün ifadesiyle "Türklerin tarihi rolünün, yalnız askeri ve tahripkar bir mahiyette kaldığı ve medeni hayatta hiçbir olumlu rollerinin olmadığı" anlayışında olan Batılı tarihçilerin tezlerinin eleştirisi temelinde ele alınmaktadır.²⁶

Köprülü, söz konusu eserine Türklerin tarihinin, yalnızca askeri ve siyasi boyutuyla incelendiği, ancak kültür tarihi bakımından, özellikle de hukuk kurumları tarihi bakımından bir incelemeye konu olmadığı tespitiyle başlar. Köprülü "Türkler de dahil olmak üzere bütün Müslüman kavimlerde ortak ve kaynağını dinden alan, değişmez bir İslam hukuku"nun varlığı şeklindeki dönemine egemen görüşlere şiddetle karşı çıkar. Çünkü bu dogmatik düşünce çerçevesinden çıkamayanlar için, İslam hukukundan ayrı bir ortaçağ Türk hukukundan bahsetmeye, hatta Türk hukuk kurumlarının varlığını kabul etmeye imkan yoktur. Köprülü, 1930'lu yıllarda basılan bir hukuk ansiklopedisinde "Türk hukuku" maddesini yazmış olan P.Bisoukides'in ortaçağ Türk hukuku hakkında Avrupa bilim dünyasında yerleşmiş olan ortak fikirleri temsil ettiğini söyler ve bu düşüncesini Bisoukides'den alıntı yaparak kanıtlamaya çalışır. Bisoukides'e göre, Türk milletinin yaşamından ve Türk örf ve adetlerinden doğmuş bir Türk hukuku yoktur. Türklerin özel hukuku İslam hukukundan ibarettir, kamu hukuku ise üç döneme ayrılır: İstanbul'un fethine kadar olan dönemde Türkler, İslam hukukunun sünni-hanefi mezhebine tabi olmuşlardır, İstanbul'un fethiyle Türklerin Bizans'tan birtakım kamu kurumları aldıkları görülür ve nihayet Kanuni Sultan Süleyman döneminde, yaşamsal gereklilikler nedeniyle, dini hukuktan biraz ayrılmak zorunda kalmış ve yeni birtakım kanunlar ortaya çıkmıştır ki, bunlar daha çok kamu hukuku alanındadır. Ancak bu dönemde Osmanlı Türklerine ait bir hukuktan bahsedilebilir.

Köprülü'ye göre, Türk kamu kurumları konusunda Batılı bilim adamlarını yanlış ve olumsuz sonuçlara yönelten başlıca neden, Türkleri "her türlü medeni teşkilattan mahrum ve göçebe geleneklerinden kurtulamamış, idari ve siyasi teşkilatlarını her zaman başkalarından alan basit askerler" olarak tanıtan önyargılardır. Bu konuda önemli bir başka etmen ise, bizzat Türk tarihçileriyle ilgilidir. Türk hukuku tarihiyle uğraşanların kültür tarihi ve sosyolojisi bakımından eksikliklerine dikkat çeken Köprülü, tarihçilerin ortaçağ İslam hukuku çerçevesinde bir Türk hukukunun mevcut olup olmadığını aramak için nasıl bir yol izlemek gerektiğini bilmediklerinden, bunun yanı sıra siyasi ve idari kurumlarla da hiç ilgilenmediklerinden şikayet etmektedir. Köprülü ortaçağ Türk hukukunu araştırmak için sistematik hukuk bilgisi ne kadar gerekli ise, çeşitli özellikte tarihi kaynakların sağlam bir şekilde kullanılabilmesi için filoloji ve tarihin yardımcı bilimlari olarak bilinen bütün ikincil bilim dallarının bilinmesinin de zorunlu olduğunu belirtmektedir. Köprülü'ye göre, ortaçağda Türklerle maddi ve manevi sıkı ilişkilerde bulunan çeşitli kavimlerin tarihini ve özellikle hukuk kurumları tarihini bilmek büyük bir önem taşır. Kültür tarihinde gerçek bir önem taşıyan "karşılıklı etkileşim" meselesini anlamak başka bir şekilde sağlanamaz. Bununla birlikte bütün bilgiler kuvvetli bir sosyoloji kültürüne, yani hukuki kurumların özelliğini ve kuruluşunu açıklayan hukuk sosyolojisine dayanmalıdır. Köprülü hukuk kurumlarını incelemek için bir tarihçinin izlemesi gereken yöntemi belirledikten sonra, Türklerin

---

²⁶ Fuat Köprülü, *Ortaçaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

İslamiyetten önceki hukuki kültürlerine ve özellikle kamu hukuklarına dair bir değerlendirme yapmaktadır.

Köprülü'nün bu noktada iki temel sorusu vardır. Bunlardan birincisi olan, “Acaba Türkler hukuk kurumlarını içsel hayatlarının gelişimi sonucunda mı yoksa daha çok, ilişkide buldukları çeşitli kültür çevrelerinden aktarma ve taklit yoluyla mı meydana getirmişlerdir?” sorusuna Köprülü'nün cevabı oldukça nettir. Buna göre tarihi kaynaklar ve yabancı hukuk tarihleri incelemesinden çıkan sonuçlara dayanarak, Türklerin İslamiyeti kabul ettikleri zaman, eski ve kuvvetli bir hukuki kültüre sahip oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu açıklamanın arkasından ikinci soru gelir: “Yukarı ortaçağda güçlü kamu kurumlarına sahip olduklarını gördüğümüz Türkler, İslamiyeti kabulden sonra Müslüman hukuku esasları üzerinde çeşitli devletler kurdular. Acaba bunların kurumları, özellikle iddia edildiği gibi, İslam kamu hukuku esaslarına mı dayanmaktadır? Ya da bir başka deyişle, bu Türk devletleri kendilerinden önceki veya çağdaşları olan İslam devletlerinin benzer kurumlarını sadece taklit yoluyla mı almışlardır?” Köprülü bu soruya cevap verebilmek için öncelikle İslam kamu kurumlarının özelliğine ve ortaya çıkışına tarihi bakımdan hızlı bir göz atmak gerektiğini belirtir ve İslam hukuku sistemini açıklamaya koyulur. Fıkıh denilen İslam hukuku sistemi, kaynağını dinden almakla beraber, İslamiyet'in yayıldığı ve yerleştiği yeni alanlardaki yerel hukuk geleneklerinin de etkileri altında, o bölgenin toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde oluşmuştur. Hukukçularda egemen olan görüşe göre, İslam kamu kurumları bütün Müslüman devletlerde aynı kaynaktan çıkmış, yani birbirinden farksız ya da çok az farklı kurumlardır. Köprülü'ye göre, bu resmi görüşü, tarihi zihniyet asla kabul edemez. İslam hukuk sistemi, kaynağını Kuran ve sünnetten almakla birlikte, bu hukuk çeşitli yabancı hukuk sistemlerinden etkilenmiş ve özellikle içtihat uygulamaları sayesinde, o devirlerin toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan geniş bir sistem halini almıştır. Köprülü'ye göre, bu sistemi oluşturan unsurlar içinde Kuran ve sünnetin payı yüzde birdir. Fıkıh dini özelliğini kaybetmemekle birlikte İslam'ın ilk devirleri dışında hiçbir zaman tam olarak uygulanamamıştır. Köprülü İslam devletlerinin daha ilk çağlardan beri geniş bir yasama faaliyeti gösterdiğini iddia etmektedir. Dış etkilere açık olan ve devlet idaresinin daha çok kullanımını gerektiren kamu hukuku alanında ise bu faaliyetin daha kuvvetli olması çok doğaldır.

Köprülü, İslam hukuku ve özellikle kamu hukuku hakkındaki bu genel açıklamalardan sonra, Müslüman Türk devletlerinin şer'i hukuk dışındaki yasama faaliyetleri ve özellikle, siyasi ve idari kurumlarını kurarken Müslümanlıktan önceki hukuki geleneklerinden ne dereceye kadar etkilendiklerini en genel hatlarıyla araştırmaya geçer. Köprülü eski Türk yönetim geleneklerinin etkilerinin ilk olarak Samanilerde ve onların ordu teşkilatlarında görüldüğünü ancak Gaznelilerde bu etkilerin daha kuvvetli olduğunu savunur. Gazneli hükümdarlarının islami siyasetlerine rağmen devlet otoritesini ve yasama güçlerini daima kullandıkları, mali siyasetlerinde fıkıhın zorlayıcı hükümlerine hiç aldırmayarak örfi kurallar koydukları, kadıların dini yargılamaları haricinde devlet organlarının örfi yargılamalarının varlığı, Türk kabileleri arasında şer'i değil örf'i hukukun hakimiyeti, hatta İslam hukukunun

hiçbir şekilde kabul etmeyeceği birçok unsurun Gazneli İmparatorluğu'nda kuvvetle yaşadığı bir gerçektir.²⁷ Köprülü'ye göre, eski Türk hükümet geleneklerinin etkisi en açık ve kuvvetli şekilde Karahanlılar devletinin kamu kurumlarında görülmektedir. Özellikle Doğu Karahanlılarda islami bir cila altında eski Türk gelenekleri devam etmiştir. Köprülü, Karahanlılar döneminin, ortaçağ Türk hukuk tarihinin her bakımdan çok önemli bir evresini oluşturduğunu söyler. Ancak Türk hukuk kurumlarının İslam kültürü içerisindeki diğer kavimler üzerinde belirli etkiler bırakması bakımından da şüphesiz Büyük Selçuklu İmparatorluğu önemli bir dönemdir. Köprülü 11.yüzyıl sonlarında mükemmel bir hükümet cihazına, idari ve mali örgütlenmeye ve düzenli bir askeri güce sahip olan Selçukluların hukuk kurumlarının kaynaklarını, Gazneliler teşkilatı aracılığıyla Abbasi-Samani gelenekleri, Gazneliler ve Karahanlılar'dan geçen Eftalit, Göktürk ve Uygur gelenekleri ve imparatorluğun asıl kurucusu olan Oğuzların kabile gelenekleri olarak sıralamaktadır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda devletin yasama faaliyeti daha çok kamu hukuku alanında kendini göstermektedir. Melikşah'dan itibaren Selçuklu hükümdarlarının eski geleneklere çok uymadıklarını ve Sasani-Bizans tipinde bir İslam imparatorluğu özelliği aldıklarını savunan Köprülü bununla uyum içinde olarak kamu kurumlarının da daha islami bir renk altında kaldığını söyler. Eski Türk devlet geleneklerinin etkilerini Samaniler, Gazneliler, Karahanlılar ve Selçuklu İmparatorluğu'ndan başka Cengizlilerde ve Osmanlılarda da bulabileceğimizi söylemektedir.

Köprülü Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra devlet anlayışlarında önemli sayılabilecek bir değişiklik görülmediğini, eski Türklerdeki devlet düşüncesinin büyük ölçüde devamlılık gösterdiğini iddia etmektedir. Devlet anlayışındaki bu devamlılığı gösteren en önemli örnek, kamu hukukuna ait bir takım önemli ilkelerde, saray teşkilatında, orduda ve

---

²⁷ Köprülü'ye göre, Gazneli Mahmut İslam dinini sadece emperyalist siyasetine bir araç olarak kullanmıştır.

idarede, hakimiyet anlayışında,²⁸ vergi sisteminde, rütbe ve memuriyet isimlerinde,²⁹ adli mekanizmada ve bazı hukuki sembollerde Göktürk, Oğuz ve Uygur devletlerinden kalmış “hukuk kurumları”nın daha sonraki dönemlerde de İslam dininin etkisi altında bazı değişikliklere uğramakla birlikte büyük ölçüde devam etmiş olmasıdır.³⁰

Köprülü'nün önemli bir başka tespiti de Türk hukuki geleneklerinin Gürcüler, Ermeniler, Bizanslılar, Ruslar gibi Selçuklulara komşu veya bağlı devletlerin kurumları üzerinde bile az çok etki yapmış olmasıdır. Köprülü'ye göre, Avarlardan başlayarak Türk devletlerinin Rus kültürü üzerindeki etkisi, Altınordu İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra büsbütün artmıştır.

2. Devlet Kurmak Kamu Kurumları Yaratmaktır

Köprülü'nün bu çalışmasını temel olarak iki varsayımdan hareketle kurguladığını söylemek mümkündür. Köprülü'nün Türk hukuk kurumları ile ilgili ilk varsayımı, Türklerin İslamiyeti kabul ettikleri zaman bile eski ve güçlü bir hukuki kültüre sahip olmalarıdır. Köprülü bu tezin tarihi kaynaklara ve karşılaştırmalı hukuk incelemelerine dayanarak kolaylıkla kanıtlanabileceğini savunur. Köprülü'nün ikinci varsayımı Türk-İslam devletlerinde İslam hukuku yanında daima milli veya yerel, laik diyebileceğimiz bir Türk

---

²⁸ Türk devlet geleneğinde hakimiyet anlayışının ilk Türk devletlerinden Osmanlı İmparatorluğu'na kadar ki benzerliği ve devamlılığı konusunda ayrıntılı bir değerlendirme sunan çalışma için bakınız: Yusuf Tekin, “Türk Devlet Geleneğinde Hakimiyet ve ‘Devletin Başı’ Sorunu”, *Yeni Türkiye*, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, Cilt 45, s.19-29.

²⁹ Yabgu, inal, inanç, kutlug, tekin ve subaşı gibi eski Türk unvanlarının Türk-İslam devletlerinde de kullanıldığı görülmektedir.

³⁰ Devlet anlayışındaki bu devamlılığı gösteren ancak Köprülü'nün saymadığı bir başka örnek, devlet

yönetiminde danışma kurumuna verilen yer ve önemdir. Uygurlarda hükümdara yol gösteren ve fikir veren

“tayanç” ve “kengesçi” denilen danışmanlar vardır. Oğuzlarda ise “kengeş meclisi” denilen ve devlet yönetimine

ait önemli kararların verildiği bir kurum bulunmaktadır. Danışma kurumu Büyük Selçuklu Devleti'nde

“alimler ve ihtiyarlar meclisi,” Osmanlı Devleti'nde de “meclis-i meşveret” adı ile devam etmiştir.

hukukunun yaşamış olmasıdır.³¹ Dolayısıyla Türk İslam devletlerinin sosyo-ekonomik yapılarının tüm hukuki-kurumsal şekil ve ifadelerini, vergi sistemlerini, ordu teşkilatlarını, devlet yapılarını kapsayan kamu hukuku, sadece değişmez farz edilen bir İslam hukukuna dayanmaz ve onun basit bir tekrarıdır. Köprülü'ye göre, Türk devlet kurucuları samimi Müslüman olmakla beraber, devletin otoritesi yani kamunun çıkarı söz konusu olduğu zaman, İslam hukukçularının “hayali” sistemlerine asla değer vermemişler ve çok eski hukuki geleneklere göre serbest bir yasama faaliyeti göstererek ortaçağın en büyük imparatorluklarını kurmuşlardır.

Köprülü'nün amacı devletin doğasını açıklamak ya da devletin nasıl incelenebileceğini ortaya koymak değil, ortaçağda kurulan Türk-İslam devletlerinde İslam kamu hukukundan ayrı bir Türk kamu hukukunun varlığını kanıtlamaktır. Köprülü'nün devleti düşünürken hareket ettiği zemin kamu kurumlarıdır ve Türk kamu hukukunun varlığını da kökeni eski Türklere kadar uzanan ya da benzerlerine tüm Türk devletlerinde rastlanan çeşitli kamu kurumlarına dayandırır. Köprülü'nün kamu kurumları nitelmesi ile hangi kurumları ve işlevleri anlatmak istediğini “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine

---

³¹Zeki Velidi Togan, W.Barthold, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalcık gibi tarihçiler de çalışmalarında İslam ülkelerindeki “şeriat dışı kanun” esasının Türkler tarafından getirildiğini ve bunun Osmanlılar devrinde en ileri şeklini aldığını ortaya koymakta ve Köprülü'nün Türk-İslam devletleri ile ilgili bu tezini desteklemektedirler. Osmanlıda ceza, idare, toprak ve vergi hukuklarında özellikle şeriat dışı kaidelerin uygulandığı tarihi belgelerle kanıtlamaya çalışan eserlere rastlamak mümkündür. Bu tezi savunan bir çalışma için bakınız: Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler,” *A.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt IV, s.1-4, 1947. Nitekim, Batılı bir tarihçi Stanford J.Shaw, Almanya’da yayınlanan bir araştırmasında, Osmanlı Devleti'nin büyük fırtınalara rağmen, yüzyıllarca yaşayabilmesinin önemli faktörlerinden birini, sultanların zaman ve zemine göre, ihtiyaçlara uygun şekilde kurumları ve yöntemleri değiştirebilmelerinde bulunduğunu söylemektedir. Bakınız: Turgut Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler*, İletişim, İstanbul 1999, s. 185.

Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar” başlıklı çalışmasında ayrıntılarıyla görmek mümkündür.³² Bu eserinde Osmanlı kurumlarının, Bizans kurumlarının bir taklidi olmayıp, kendi geleneği içinde geliştiğini göstermeyi amaçlayan Köprülü vezirlik, nişancılık, kadiaskerlik, tımar, defterdarlık gibi kurumların işlevlerini sayarak, bunların çeşitli devlet görevlilerince yerine getirilişini ayrıntılı olarak sergilemektedir.³³

Köprülü için “devlet kurmak, amme müesseseleri yaratmak”tır. Devleti, kamu kurumları ile özdeşleştiren Köprülü, kamu hukukunu da “siyasi ve idari kurumlar” olarak açıklamaktadır. Köprülü’ye göre, merkezi yönetim ve vilayetler teşkilatı ile askeri, adli ve mali teşkilat kısaca “idare makinesi” olarak adlandırılabilir. Köprülü’nün devleti kamu kurumları ile özdeş sayan yaklaşımı, hemen hemen Köprülü ile aynı dönemde yaşayan Hans Kelsen’in devlet/hukuk ayrımını reddeden ve devleti “merkezileşmiş bir hukuki düzen” olarak betimleyen yaklaşımıyla önemli benzerlikler göstermektedir.³⁴

3. Köprülü’nün Beslendiği Düşünsel ve İdeolojik Kaynaklar

Bir tarihçinin yaşamına ve tarihçiliğini biçimlendiren ortama ilişkin bazı bilgiler, hem temel fikir ve yöntem tercihlerini çerçevelemekte hem de tarihçinin siyaset ile arasına koyması gereken mesafe gibi problemler açısından ilginç gelebilecek ipuçları sunmaktadır.³⁵

---

³²Fuat Köprülü, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar,” *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt 1, İstanbul 1931, s.165-313. (İkinci Basım: Ötüken Neşriyat, 1981;Üçüncü Basım: Kaynak Yayınları 2002.)

³³Bu eserde sıralanan amme müesseseleri şöyledir: Veziriazamlık, iki beylerbeyilik, kadiaskerlik, reisülküttaplık ve nişancılık, defterdarlık, kaptanpaşalık, hadım ağaları, çavuşlar, vergi sistemi, tımar sistemi, ordu teşkilatı, imparatorluk ve hakimiyet anlayışları, hilal meselesi, diğer idari müesseseler (bürokrasi, devlet haberleşmelerinde Rumca, idari taksimat ve şehremaneti), saray adetleri (cülus bahşişi, alkış adeti, umumi eğlenceler ve ziyafetler, fetihnameler, hilat vermek adeti, hakaret usulleri, “alay” ve “efendi” kelimeleri).

³⁴Hans Kelsen, “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği,” (çev. Cemal Bali Akal), *Devlet Kuramı* içinde (Der.Cemal Bali Akal), Dost Kitabevi, İstanbul 2000, s.425-456.

³⁵Halil Berktaş, *Dört Tarihçinin Sosyal Portresi*, s.32.

Henüz yapılanmamış, nereye gideceği belli olmayan bir ortam ve iklimde, sosyolojik edebiyat tarihi incelemeleriyle kendini uzun süre disipline etikten sonra, adım adım tarihe geçen Köprülü hemen tamamen kendi emeğinin ürünü olan bir insandır. 1890'da İstanbul'da doğan Köprülüzade Mehmet Fuat, "milletin hürriyet ve istiklali meselesinin ciddiyetle ortaya atıldığı bir sırada" formasyonunu edinmiş, çok erken yaşlarda şiirleri ve makaleleri yayımlanmaya başlamıştır.³⁶ Aynı dönem içinde milliyetçilik ve Türkçülük çalışmalarında da faal bir rol oynayarak, Ziya Gökalp'in çevresine katılmış, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti, 1912'de ise Türk Ocağı üyeleri arasında yer almıştır. Köprülü'nün entellektüel formasyonunun oluşumunda, 1908 sonrasının kaynaşması ve dışa açıklığı ortamında, genel olarak Fransız pozitivistinin ve özellikle de Ziya Gökalp aracılığıyla tanıştığı Durkheim sosyolojisinden etkilenmesinin önemli katkısı vardır. Köprülü bir taraftan yayın hayatına ve fikri faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan da Mercan, Kabataş, Galatasaray ve İstanbul liselerinde edebiyat öğretmenliği yapmıştır.³⁷ 1913 yılı, Köprülü'nün hayatında bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde edebiyat tarihi profesörlüğüne atanan

---

³⁶ Nedim Filipoviç, "Müellif Hakkında Not," s.22.

Fuat Köprülü, Ayasofya Merkez Rüştüyesi'ni ve Mercan İdadisi'ni bitirdikten sonra 1907-1909 yılları arasında Hukuk Fakültesi'ne devam etmiş, buradaki tahsilin kendisine bir şey kazandırmayacağı kanaatine vardığından, bitirmeden ayrılmıştır.

³⁷ Köprülü 1918'de yazdığı "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" isimli çalışmasıyla uluslararası bir üne kavuşmuştur. Köprülü'nün gençlik yıllarında yazdığı ilk eserlerini; "Anadolu'da İslamiyet" ve yayınına öncelikle ayrı ayrı kitaplar halinde başlayıp, 1926'da bütün bir cilt olarak yayımlanan "Türk Edebiyatı Tarihi" takip etmiştir. 1931'de "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar" başlıklı çalışması yayımlanmış, bu eseri daha sonra İtalyanca ve İngilizce'ye çevrilmiştir. 1935'te Sarbonne Üniversitesi'nde Fransızca olarak verdiği konferanslar, aynı yıl içinde "Les Origines de l'Empire Ottoman" adıyla Paris'te basılmıştır. Köprülü'nün bu eseri 1959 yılında "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu" adıyla Türk Tarih Kurumu'nca Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bu kitabın Sırpça bir çevirisi de mevcuttur. Köprülü daha sonra yayınladığı "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", "Ortaçaman Türk İslam Feodalizmi" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri" isimli çalışmalarında da yeni bir takım görüşler öne sürmüştür.

Köprülü, 1939 yılına kadar İstanbul Üniversitesi'nin yanı sıra Sanay-i Nefise ve Mülkiye ile İlahiyat Fakültesi'nde de tarih dersleri vermiştir. 1924'de Atatürk'ün isteği üzerine Türkiyat Enstitüsü'nü kuran Köprülü aynı yıl bazı reform çalışmalarını yürütmek üzere sekiz ay süreyle Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarlığı yapmıştır. 1925 yılında Sovyet İlimler Akademisi ile Macar Şark Tetkikleri İlim Cemiyeti'nin üyeliğine seçilen Köprülü 1948 yılında siyasi sebepler nedeniyle Sovyet İlimler Akademisi'nden çıkarılmıştır.

1935 yılında yapılan ara seçimlerde Kars milletvekilliğine seçilmesiyle başlayan siyasi hayatı, bir süre TBMM Maarif Komisyonu üyeliğine getirilmesine rağmen, 1943 yılına kadar oğlunun ifadesiyle “şekli bir mebusluktan ileri gitmemiştir.”³⁸ 1945 yazında CHP grubuna verilen dördümlü takririn içinde yer alan Köprülü, Demokrat Parti kurucularındandır. 1946 seçimlerinde İstanbul Milletvekili seçilmiş, 1950 yılında da DP'nin iktidara geçmesi üzerine Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir.³⁹ 1950'li yılların ilk yarısında devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı gibi görevlerde de bulunan Köprülü, 1956'da DP'nin iç politikadaki tutumunu tasvip etmediği için Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiş ve siyasetten çekilmiştir.⁴⁰

---

³⁸ Orhan Köprülü'nün yazdığı, Fuat Köprülü biyografisi için bakınız: Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Başnur Matbaası, İkinci Baskı, Ankara 1972, s.V-XVI.

³⁹ Dışişleri Bakanı olur olmaz, tüm çabasını çok önemli bir savunma kuruluşu olarak belirttiği ve Türkiye'nin güvenliği açısından büyük bir teminat olarak gördüğü NATO'ya girmek konusunda sarfeden Köprülü'ye göre, Türkiye 1952 yılında NATO'ya kabul edilmekle, bütün tarihi boyunca ilk defa uluslararası bir teminata kavuşmuş oluyordu.

⁴⁰ 1958-1959 ders yılını Harvard Üniversitesi'nin daveti üzerine ABD'de geçiren Köprülü, Columbia ve Harvard Üniversitelerinde bazı konferanslar vermiştir. Fuat Köprülü 1960 ihtilalini izleyen aylarda tutuklanarak Yassıada'ya gönderilmiş, üç ay süren tutukluluk döneminden sonra beraat ederek tahliye olmuştur. 1966 yılında hayatını kaybeden Köprülü; yetmiş altı yıllık ömrünün altmış seneye yakın bir kısmını devamlı yazmakla geçirmiş ve kitap, risale, şiir, makale olarak arkasında 1500'ün üzerinde yazı bırakmıştır.

Fuat Köprülü'nün tarihçiliği ile politikacılığı, biraz ayrı yerlerde durmakla birlikte, son tahlilde Köprülü de belirli bir tarihçi-politikacı tipini temsil etmektedir. Köprülü bireysel polemiklerindeki cesaretini siyasal rejim karşısında sürdüremeyen bir profil vermektedir.⁴¹ 1927-28'de Köprülü, Darülfünun profesörlerinden Yusuf Ziya'nın (Özer) hukuk konferanslarında, eski Babil ve Yunan uygarlıklarının Türk kökenli olduğunu öne sürmesi karşısında, ciddi bir yükseköğrenim kurumunda böyle fantezilerin savunulabilmesine hayli sinirlenerek, Yusuf Ziya'nın iddialarını şiddetle eleştirmiştir. 1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Afet İnan yeni teoriyi sunduğunda, Köprülü son derece temkinli ifadeler kullanarak çeşitli itirazlarda bulunmuş, ancak tüm eleştirilerini geri almaya zorlanmıştır. Bundan sonra Köprülü Türk Tarih Tezi konusunda adeta suskunluğa gömülmüştür. Hatta 1934 ve 1936 yıllarında Atatürk'e ölçsüz övgüler yağdıran, Türk Devriminin ve Cumhuriyetin, hiçbir ön koşul ya da başka herhangi bir olayın hazırlamadığı ve açıklayamayacağı muazzam bir dehanın tek başına gerçekleştirdiği bir mucize olduğunu savunan yazılar kaleme almıştır.⁴²

4. Köprülü'nün Yöntemi

Köprülü materyalist düşünme yöntemi ve çok geniş bir kültür birikiminden hareketle, karşılaştırmalı tarih sorunlarını temel alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Bütün eserlerinde karşılaştırma yöntemini başarıyla

---

⁴¹ Halil Bertay, *Dört Tarihçinin Sosyal Portresi*, s.31

⁴² Bununla birlikte Bertay'a göre; Köprülü günlük tüketime yönelik gazete makalelerinde ne derse desin, kendi araştırmalarında ve özgün eserlerinde "materyalist gerçekçilik" dışında bir yöneme itibar etmemiştir. Bertay, Köprülü'nün İslam Ansiklopedisi için yazdığı "Azeri Edebiyatı" maddesindeki tahlile, bir Marksistin ekleyeceği hemen hiçbir şey olamayacağını söylemektedir. Köprülü, Anadolu mezhep ve tarikatlarını tahlil ederken de son derece sınıfsaldır. Köprülü'nün sınıfsal yaklaşımı, Osmanlı devletinin kuruluşunu çözümlerken yakaladığı esas devamlılık örgüsünü oluşturmaktadır. Bertay'a göre siyasal görüşlerinde "ılımlı bir liberal" olarak kalması da tarihçiliği üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. Halil Bertay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s.86-88.

kullanan Köprülü “karşılaştırmalı ve genetik” yöntemin gerekliliğini şu şekilde açıklar:⁴³ “Bütün toplumsal müesseselerimiz gibi, hukuki müesseselerimizin incelenmesinde de, İslamiyetten evvelki devirlerden başlayarak, kronolojik bir surette, çeşitli Türk devletlerinde o müesseselerin ne gibi safhalardan geçtiğini anlamak ve her devirde ve her coğrafi sahada dışarıdan gelmesi muhtemel tesirleri de tespit etmek mecburiyetindeyiz. Ancak böyle *génétique* ve *comparatif* bir usul sayesinde, her müessesenin dahili gelişmesini, maruz kaldığı dış tesirleri, alınan yabancı müesseselerin milli bünyemiz içinde nasıl bir mahiyet aldığını bütün sebepleri ve neticeleriyle anlamak mümkün olur.”⁴⁴ Türk hukuk kurumlarını incelerken devletler arasında karşılaştırma yapmanın önemini yine kendi ifadesiyle şu şekilde belirtmektedir: “Orta zaman Müslüman Türk devletlerine ait herhangi bir içtimai müesseseyi tetkik ederken, bilhassa onun menşei meselesini anlamak için, bir taraftan Eski Çin’e, diğer taraftan Sasani İran’ına kadar uzanmak mecburidir.”⁴⁵ Köprülü’nün metoda ilişkin söylemi, ilk olarak parça ile bütün arasında doğru bir bağlantı kurulmasını gerektirir. Köprülü’ye göre hiçbir milli tarih, genel dünya tarihi çerçevesinde değerlendirilmeden incelenemez. İkincisi, İslam tarihi de bir anormallik veya tamamen özel ya da benzersiz bir olay değil, tam tersine genel akışın önemli bir bölümü, ilk çağ tarihini ortaçağ tarihine bağlayan büyük olaylardan biridir.

Köprülü, tarih metodolojisi bakımından M.Bloch ve Lucian Febvré tarafından 1920’li yılları sonunda kurulan Annales Okulunu temsil eden bir tarihtir.⁴⁶ Köprülü’nün tarihi inceleme yöntemi bütün çalışmalarında kendini belirgin biçimde göstermektedir. 1920’lerden 1940’lara kadar Köprülü okuluna mensup tarihçilerin

---

⁴³ Fuat Köprülü, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar,” s.28-29.

⁴⁴ *Genetik Yöntem*: Bir şeyin kökeni ve gelişimiyle ilgilenen. Bir gelişme sürecinin söz konusu olduğu alanlarda kullanılan ve temel işlevi, zamanı ölçüt alarak, fenomenler arasındaki bağıntıları saptamak ve daha aşağı formlardan daha yüksek formlara geçişi incelemek olan yöntem. Gelişme ya da ilerleme idesine dayanan ve dolayısıyla, gelişimin başlangıç şartlarını, gelişmenin başlıca aşama ya da evrelerini ve gelişmenin temel eğilim ya da çizgisini belirleme çabası gösteren bir yöntem türü. *Karşılaştırma Yöntemi*: Yalnızca biyolojik fenomenlerin değil, fakat kültürel fenomenlerin de incelenmesi ve açıklanmasında kullanılan ve fenomenler arasındaki benzerliklerle ayrılıkları inceleyerek genel sonuçlara ulaşmaya çalışan yöntem.

⁴⁵ Fuat Köprülü, “Ortazaman Türk Devletlerinde Hukuki Sembollerdeki Motifler,” *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken, İstanbul 1983, s.63.

⁴⁶ Okulun kurucularından M.Bloch, tarih görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: “Geçmiş her zaman kendi bıraktığı izlerden tanımaya mahkumuz. Ancak sonunda, bize kendi hakkında vermenin uygun olduğunu düşündüğünden daha fazlasını öğrenmeye ulaşırız.....Metinler ve arkeolojik belgeler, görünüşte çok açık ve memnuniyet verici olsalar bile, ancak onları sorgulamayı bildiğimizde konuşabilirler.” (M.Bloch, “Tarihin Savunusu ve Tarihtilik Mesleği,” *Birey ve Toplum*, 1985, s.41.)

Annales Okulu, tarih araştırmalarında özne ile nesnenin birbirinden ayrılamayacağını, hem tarihsel olguları toplama, hem de derlenen olguları yorumlama süreçlerinde tarihtenin rolünün edilgin olamayacağını savunmaktadır. Tarihsel olguların verdiğiinden “daha fazlasını” almak, tarihin genelleştirici ve karşılaştırmalı olmasıyla mümkündür. Bu da ancak tarihi yorumlama ve anlamayla mümkün olabilir. Böyle bir tarihe “olaysal olmayan tarih” adı verilmiştir. Köprülü, “terkib-i tarih” olarak adlandırdığı “olaysal olmayan tarih” görüşünü eserlerinde başarıyla uygulamıştır. (Sencer Divitçioğlu, *Kök Türkler: Kut, Küç, Ülüg*, s.26.)

Fransız Annales Okulunun temsilcilerini daha üniversite sıralarındayken okudukları, hatta Köprülü'nün Henri Pirenne gibi tarihçilerin okunması için öğrencilerini ikinci yıl sonunda Fransızca sınava soktuğu bilinmektedir.⁴⁷

Köprülü'ye göre tarihçi "hadiselerin dış görünüşlerini değil, asıl iç mahiyetlerini" kavramaya çalışmalıdır.⁴⁸ Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu elbette bir iç ve dış etkenler demetinin ürünüdür, ancak "bu meseleyi halletmek için herşeyden evvel onun dahili amillerini tanımak" gerekir.⁴⁹ Toplumsal evrimin bu içsel ve birincil belirleyicileri, kolaylıkla tahmin edilebileceği gibi, ekonomik koşullardır. Köprülü bir üretici güçler ve üretim ilişkileri belirleyiciliğine oldukça yaklaşan yönüyle, Ziya Gökalp'ten çok Yusuf Akçura'ya yakındır.

Kullandığı yöntemin sağlamlığına rağmen dönemin düşünsel ve ideolojik ortamına özgü kimi çarpıklıklara Köprülü'nün eserlerinde de rastlamak mümkündür. Köprülü'nün milliyetçiliği, onu karşılaştırma yöntemini yalnız Türk-İslam dairesinin kendi içindeki karşılaştırmalar ölçeğinde, yani kendisinin de farketmediği gibi, dar bir şekilde kullanmaya zorlamıştır.⁵⁰ Dolayısıyla Köprülü herhangi bir Osmanlı kurumunu (örneğin tımar), üzerinde yükseldiği ve diğer ortaçağ toplumlarıyla ortak maddi koşullara bağlamaktan çok, mutlaka Türklerin önceki tarihi içindeki benzerlerinden (örneğin ikta) kesintisiz bir evrim içinde türetmeye çalışır. Köprülü'nün bu yönü zaman zaman resmi tezlere taviz vermesine de yol açmıştır. Ancak yine de Köprülü resmi tarih tezinden birçok noktada farklılaşır.⁵¹

Bununla birlikte Köprülü'nün tarihçiliği, Cumhuriyet ideolojisinin resmi tezlerden çok daha sağlıklı, gerçek izdüşümünü meydana getirmektedir. 20.yüzyıl başlarının Oryantalist paradigmasını, bilim dünyasını ikna edici bir tarzda yıkıp, yerine bütüncül bir kavrayış getiren Köprülü'dür.⁵² Köprülü'nün çalışmalarında, Orta Asya Türk medeniyetini, tüm uygarlığın Orta Asya kökenliliği resmi tezi doğrultusunda, yani milattan binlerce yıl önce varolan büyük, yerleşik, düzenli siyasi yapılara sahip bir kültür biçiminde tanımlayan ifadeler rastlanmaz. Ayrıca Mezopotamya'nın, Mısır'ın, Hititler'in ya da bilinen başka herhangi bir eski uygarlığın Türklüğüne ilişkin somut iddiaları içermez. Bu gibi aşırılıklardan uzak duran Köprülü, tersine, Orta Asya Türkleri ile Anadolu Türk Uygarlığı arasındaki devamlılığı, Türk

---

⁴⁷ İlber Ortaylı, "Kurumların Tarihçisi Henri Pirenne Hakkında," Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev.Şadan Karadeniz), İletişim, İstanbul 2000, s.7-8.

⁴⁸ Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları," *Bellekten*, Cilt VII, Sayı 27 (Temmuz 1943), s.387, 412.

⁴⁹ Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s.51.

⁵⁰ Fuat Köprülü, *Orta Asya Türk Hukuku Müesseseleri: İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?*, s.5.

⁵¹ Resmi tarih tezi için bakınız: *Türk Tarihinin Ana Hatları, Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi*, İkinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.

⁵² Halil Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, s.63.

göçebe kabile düzeninin büyük coğrafi yer değiştirmeler boyunca uzanan iç evrimi ve sosyal farklılaşmalarında arar. Türk tarihini yalıtılmış olarak düşünen arı tarihçiliğe karşı, Köprülü dünya tarihini ve başka milletlerle etkileşimi de dikkate alır. Resmi tarih tezi Osmanlı ve İslam unsurunu Türk tarihi içinde bir tür tarihsel kaza gibi düşünürken, Köprülü İslam'ı ve farklı unsurlarını gözönünde bulundurur. Osmanlı dönemi ise Köprülü için Türk tarihi içinde yüksek bir mertebedir.

III. Karahanlılar Döneminden Bir Eser: Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, M.S. 1070 yılında, ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılar döneminde yazılmış, 6645 beyitten oluşan manzum bir eserdir.⁵³ Kutadgu Bilig dışında eski Türklerde devlet anlayışı konusunda bize rehberlik yapacak önemli kaynaklar olarak Orhun Kitabeleri, Göktürk Kitabeleri, Divan-ı Lügat-it Türk, Uygur vesikaları, Oğuz Kağan ve Dede Korkut Destanları da incelenebilir. Ancak Kutadgu Bilig'i diğerlerinden farklı kılan özelliği, “memleket ve şehirlerin idaresi” ile ilgili hükümleridir. Ayrıca Kutadgu Bilig, Avrupa'da insanları ezen despot hükümdarlar, bireysel ve toplumsal hayatın her alanına egemen olan kilise ve rahipler ile yaşanan “karanlık ortaçağ” yıllarının, Doğu'da oldukça farklı geçtiğini göstermektedir.

---

⁵³ Kutadgu Bilig, “has hacib (baş vezir yardımcılığı)” unvanını almadan önce Balasagunlu Yusuf olarak tanınan Yusuf Has Hacib tarafından Karahanlı hükümdarı Uluğ Kara Buğra Han'a sunulmuştur. Kutadgu Bilig, Batı bilim dünyasında ilk olarak 1825 yılında tanınmıştır. Eserin nüshalarından biri Viyana Devlet Kütüphanesinde, biri Kahire Hidiv Kütüphanesinde, biri de Batı Türkistan'da bulunmaktadır. 1870 ve 1891'de Almanca'ya, 1933'de İtalyanca'ya, 1951'de Rusça'ya çevrilen eser Türkçe'ye Rahmeti Arat tarafından 1947 ve 1959 yıllarında iki parça halinde çevrilmiştir. Rahmeti Arat çeviriyi yaptığı yıllarda bu eserin henüz “el sürülmemiş bir hazine” olduğunu söylemiştir. 1870 yılında eserin Almanca çevirisini yapan H.Vambéry ise Kutadgu Bilig'i “ilk defa olarak bize Türklerin içtimai ve idari durumlarına göz atmak imkanını veren eser” diye sunmuştur.

Araştırmacıların bir çoğu Kutadgu Bilig'i doğu ülkelerinde çok rastlanan türden bir nasihat ve ahlak kitabı saydıklarından “kut” kelimesini daha çok saadet, talih, baht şeklinde çevirmişlerdir. Ancak “kut” terimi aslında “siyasi hakimiyet” kavramını anlatmakta, Kutadgu Bilig ise hükümlerlik bilgisi, iktidar bilgisi, devlet olma bilgisi anlamlarına gelmektedir.⁵⁴ Devlet felsefesine ilişkin fikirleri ve yönetim esaslarını dile getiren eserde devlet yıkılması veya devamının neden ileri geldiği, hakimiyetin nasıl elden çıktığı, ordunun nasıl toplanacağı, hükümdarlarla halkın karşılıklı hak ve vazifeleri ayrı ayrı açıklanmakta ve bütün bunlar “adalet, devlet, akıl ve kanaat” olmak üzere dört temele oturtulmaktadır. Önsözde “bu kitap herkese yarar, fakat memleket ve şehirleri idare için hükümdarlara daha çok yararlıdır” ifadesi yer almaktadır. Yazar, eserinde bir hükümdarda ve diğer yöneticilerde bulunması gereken niteliklerden söz etmekte, hak ve adaletin iyi bir yönetimin temelleri olduğu esası üzerinde durmakta, bir devletteki çeşitli toplumsal sınıflar arasında uyum ve düzeni sağlamak için hükümdarın yapması gereken şeyler hakkında açıklamalarda bulunmaktadır.⁵⁵

---

⁵⁴ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.120.

⁵⁵ Kutadgu Bilig'de devlet yönetimi ile ilgili dikkat çeken beyitlerden bazıları şunlardır: Hükümdarların halk üzerinde hakları olduğu gibi, halkın da aynı derece de, hükümdarlar üzerinde hakkı vardır. (b:42) Halkın hükümdar üzerindeki hakları şöyle sıralanmaktadır: “1- Paranın ayarının korunması, 2- Adil Kanun, 3- Asayiş.” (b:5574-5577) Ey hükümdar; sen halkın bu haklarını öde, sonra kendi hakkını isteyebilirsin. (b:5578) Devletin temeli adalettir. Bey adil olursa dünyada huzur olur. Kanunu adilane tatbik eden bey bütün dileklerine kavuşur. (b:819-822) Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır. (b: 1434) Ey kanun yapan, iyi kanun koy; kötü kanun yapan kimse daha hayatta iken ölmüş demektir. (b: 1435) Devlet hastalanırsa ilacı akıl ve bilgidir. (b: 1970) Bey memleket ve kanunları akıl ile ele alır, bilgi ile yürütür. (b:2713) Memleket kılıç ile tutulur, kalem ile hükmedilir. (b:2711) Kanun güneşi bütün insanlara ulaşmalı, bütün cihan aydınlanmalıdır. Kanun ne ölçüde insanlığı kuşatırsa, o nispette halk mesut ve devlet payidar olur. Devleti mahveden iki şey vardır: Biri vazifeyi ihmal, diğeri insanlara zulüm. (b:2024) Doğru ol ve doğruluk üzerine hükmet, saadet geldiği gibi tekrar gidebilir. (b: 5170) Ey hükümdar; bu köşk, bu saray, bu taht senin için, dikkat et ancak bir durak yeridir. (b: 5176) Halk bozulursa onu beyler düzene koyar, eğer beyler bozulursa onları kim

Eski Türk hukuki hükümlerinin bütünü olan töre, Kutadgu Bilig’de dört temel ilkeye bağlanmıştır: 1) Adalet (kanun adil olmazsa devlet yıkılır), 2) İyilik, faydalılık (töre halka faydalı olmalıdır), 3) Eşitlik (töre “oğul ile yabancıyı”, “bey ile kulu” ayırmamalıdır), 4) Evrensellik (kanun güneşi bütün insanlara ulaşmalı, bütün cihan aydınlanmalıdır).

Kutadgu Bilig’de siyasi iktidar (kut) ilahi kaynaklıdır. İktidar, siyasi hakimiyet hakkı insana Tanrı tarafından verilir. Kut hükümdarın huzuruna çıkarak hizmet arz eder, kendisinin kul ve memur, tabiatının hizmet, şiarının adalet olduğunu söyler. Töre uygulama alanı bulmak için iktidara muhtaçtır. İktidarın da kanun emrinde olması gerekir, çünkü gerçek güç kanundadır. İktidar her zaman değişebilen bir özelliğe sahip olduğu için daima kanunun kontrolü altında tutulması gerekmektedir.⁵⁶ Kutadgu Bilig’de hakimiyet töreden ayrılmaz, hakimiyet töre ve kuttan ibaret sayılır. Yani adalet hükümdarın bir bağışlama fiili değil, törenin doğru ve tarafsız şekilde uygulanmasıdır.

---

düzeltilir. (b: 5203) Fakir, dul ve yetimleri kolla, bunları korumak kanunu gerçekten tatbik etmek demektir.

(b:5302) Bir hükümdar kuldan fakir adını kaldırmazsa nasıl hükümdar olur? (b:2983) Ey hükümdar şu üç türlü insana değer ver, sana söyleyeyim iyice dinle: Biri cesur, kahraman ve tunç yürekli yiğit insandır, o kılıcı ile memlekete çok faydalı olur. İkincisi hakim, alim devlet adamıdır, bu insan istişare için faydalı olur ve memleket işini tanzim eder. Üçüncüsü zeki ve mahir katiptir, devletin gelir ve giderinin hesabı iyi tutulursa, hazine dolar.

(b: 5910-5913)

⁵⁶ “Kut düz yerde dahi yuvarlanan bir top gibidir. Tabiatı kararsızdır, ona inanmamak lazımdır.” (b: 662-666-668).İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s.27.

Yusuf Has Hacip, eserinde, hükümdar ağzından devlet yönetiminin şu ilkelerini dile getirmektedir.⁵⁷ “Benim imanım adalettir, ben hiç ayırt etmem, haksızla haklı, eğri ile doğru benim huzuruma gelirse ben onların işlerini adalet esasına göre hallederim. Önüme gelen Bey midir, kul mudur ben hiç fark gözetmem. Ben davacıları uzun süre bekletmem, tab’amdan bir mazlum benim kapıma gelirse benim yanımdan derdine deva bularak gider. Güçlü olup da doğruluktan sapanları ben adalete göre hükmederim. Benim mahkememe gelen oğlum olsun, yabancı olsun, yahut geçici bir misafir bulunsun hepsi için kanunum birdir. Bunlardan hiçbirisi bende adaletten başka bir şey bulamazlar. Bir devleti, bir milleti yönetmek isteyenler adil olmalıdırlar, alicenap olmalıdırlar. Halk ancak böyle yönetilir. Adaletli ve ihtiyatlı bir idare devleti yüceltir, zalim ve ihmalkar bir idare devleti küçültür.”

Kutadgu Bilig’in eski Türklerde devlet düşüncesini anlamadaki önemi ya da pratik yararı konusunda bilim adamlarının farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir. İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig’in devlet idaresini, teşkilatını, toplumdaki sosyal sınıfları teker teker gözler önüne seren bir idare-siyaset kitabı olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Vakur Versan, Kutadgu Bilig’i egemenliğin kullanılması konusunda zamanının şartlarına göre orijinal fikirler ileri süren ve iyi bir yönetimin temelleri olarak bir takım esaslar ortaya koyan bir siyaset felsefesi veya bir kamu yönetimi kitabı olarak nitelendirmektedir. Versan, Kutadgu Bilig’de ortaya koyulan en önemli esaslardan birinin, yürütmenin fiilen vezirlere bırakılması, hükümdarın kanunların uygulanmasına ve adaletin yerine getirilmesine nezaret etmekle yetinmesi olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu, bir devlet ve hükümet ayırımı olduğu kadar bir bakıma da Locke ve Montesquieu’dan yüzyıllarca önce yapılmış bir tür kuvvetler ayrılığıdır.⁵⁹ Sadri Maksudi Arsal ise, 1947 yılında yayımlanan Türk Tarihi ve Hukuk başlıklı

---

⁵⁷ Vakur Versan, “Tarihte Türklerin İslam Kamu Hukukuna Katkıları,” *Onar Armağanı*, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977, s.942.

⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, s.13.

⁵⁹ Vakur Versan, “Tarihte Türklerin İslam Kamu Hukukuna Katkıları,” s.943.

eserinde Kutadgu Bilig'in eski Türklerin ahlak, hukuk ve devlet idaresi hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için çok zengin bir kaynak olduğunu savunmaktadır.⁶⁰ Ancak Fuat Köprülü, Kutadgu Bilig konusunda bu görüşlerden oldukça farklı bir bakışa sahiptir.⁶¹ Köprülü, “sırf ideolojik bir eser” olarak nitelendirdiği Kutadgu Bilig'i, yazıldığı dönemin ya da İslamdan önceki dönemlerin hukuk düşüncesini gösteren bir kaynak olarak görenlerin tamamıyla yanıldıklarını savunmaktadır. Köprülü, bir İbni Sina öğrencisi tarafından Aristo felsefesine göre yazılmış olan bu eserde, Türklere özgü ahlaki ve hukuki fikirlerin çok az olduğunu söylemektedir. Köprülü'ye göre, bu ideolojik eserden, sadece çeşitli rütbe ve memuriyet isimleri ile o döneme ait Kaşgar Türk toplumunun sosyalleşme derecesini, yani bir başka deyişle çeşitli toplumsal tabakaları anlamak bakımından büyük ölçüde yararlanılabilir, ancak o devir Türklerine ait hukuki fikirler çıkarmaya çalışmak, eserin gerçek içeriğini anlamamak demektir ve tarihi zihniyete tamamıyla aykırıdır.

Sonuç

Köprülü'nün, devleti, “kamu kurumlarının bütünü” olarak tanımlaması ve kullandığı yöntem, günümüzün devlet incelemelerine ışık tutacak önermeler içermektedir. Kurumlar, her şeyden önce devlet aygıtının bir parçasıdır. Kurumların hukuksal varlıkları, kaynakları, bu kaynakları yönlendirme gücü devlet gerçeğinden doğmaktadır. Türk hukuk kurumları ve Köprülü üzerine yapılan bu inceleme, devlet olgusunun, kamu kurumlarından hareketle, karşılaştırma yöntemini temel alarak çözümlenebileceğini söylemektedir.

---

⁶⁰ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.88. Kutadgu Bilig'i Almanca çevirisinden inceleyen Arsal, eserin Batılı tarihçiler tarafından yapılan çevirilerinin birçok eksiklik ve yanlışlık taşımakta olduğunu ve mutlaka Türkçe'ye çevrilmesi gerektiğini ve bu işin de Türkler tarafından yapılması gerektiğini söylemektedir (s.91).

⁶¹ Fuat Köprülü, *Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?*, s.21.

Devlet incelemelerine yaklaşım sorununa bu alandan gelen bir başka katkı, devletin bugününü anlamak için, geçmişi araştırmanın önemli ve gerekli olduğunu göstermesidir. Batılı tarih anlayışı, bizleri neredeyse bütün Türk kurumlarının “taklit”, “özenti” ya da “Batı’dan ithal” olduğu inancına götürmüştür. Nesiller boyu belleklere yerleşen bu yargı bilimsel çalışmaları kısırlaştırmakla kalmayıp, bugünün sorunlarını çözmemizi de güçleştirmektedir. Türk hukuk tarihi araştırmaları, yalnızca geçmişi anlamak ve entellektüel birikimi zenginleştirmek için değil, genel olarak bugünü anlamak için de gereklidir ve bu gereklilik devlet incelemeleri bakımından özel bir öneme sahiptir.

Batılı tarih anlayışının ve Batılı tarihçilerin, evrensel doğru olarak tüm dünya insanların önüne koyduğu devlet oluşumu süreci ya da bir bütün olarak devlet olgusunu açıklamak için kullandığı araçlar, gerçekte Avrupa dışında dünyanın geri kalan bölgeleri ve halkları için açıklayıcı değildir. Türk hukuk kurumlarını ve bu anlamda Türk tarihini, devlet incelemelerine katkısı bakımından irdelemek, Avrupa merkezli bakış açısının hakimiyetinde kalan ve tüm dünya tarihini buradan yola çıkarak açıklamaya çalışan toplumbilimlerin, evrensel öğeler taşımadığını kanıtlamaktadır.

Devlet incelemelerine yaklaşım sorununa, Türk hukuk kurumları ya da bir başka deyişle Türk kamu hukuku alanından gelebilecek katkıyı araştırmaya girişmek, tarihimize ilişkin güvenilir bilginin ne kadar az olduğunu, ancak bu kadar az bilgi ile ne kadar çok tartışma üretildiğini görmek bakımından da ilginç bir deneyimdir. Ortaçağ Türk tarihine ait arkeolojik kalıntılar, belgeler ve yazıtlar büyük ölçüde Batılı tarihçilerin bilim dünyasına tanıttığı, Batılı tarihçilerin kendi dillerine çevirdiği ve günümüzde de Batılı ülkelerin müzelerinde sergilenen kaynaklardır. Dolayısıyla Türk bilim adamlarının bu alana katkısı yok denecek kadar azdır. Bir yandan kendi tarihimize ait birincil kaynakları Batılılardan öğrenmek

zorunda kalışımız, diğer yandan kendi içimizde yeniden üretip durduğumuz verimsiz tartışmalar, tarihimize bilimsel yollardan sahip çıkmayı geciktirip durmaktadır.

Böyle bir inceleme, kamu yönetimi alanını “aktarmacı ve yansımacı” özden kurtarabilmek için de gereklidir. Avrupa merkezli tarih anlayışının engellerinden ve resmi tarih yazıcılığımızın yarattığı “devlet mitosunu”nun ağırlığından kendimizi kurtararak tarihimizi incelemek, bilimsel olana bizden bir katkı yapabilmeyi vazgeçilmez koşuldur. Her türlü bilginin potansiyel alıcısı olmaktan kurtulmak ve bilgi üretmek, ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Türk yönetim tarihinin analizi, bugün devlet incelemelerine yol gösterecek, siyasal ve toplumsal yaşantımıza gelişme hızı verebilecek örnekler içermektedir.

Kaynaklar

AKPINAR, Turgut, **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler**, İletişim, İstanbul 1999.

ARSAL, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1947.

BELGE, Murat, “Ortaçağ,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Avrupa, 14.Sayı.

BERKTAY, Halil, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

BERKTAY, Halil, **Kabileden Feodalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

BERKTAY, Halil, “Dört Tarihçinin Sosyal Portresi,” **Toplum ve Bilim**, Sayı: 54/55,

Yaz/Güz 1991, 19-45.

BORA, Tanıl, “Milli Tarih ve Devlet Mitosu,” **Birikim** 1998, s.83-93.

BORA, Tanıl (ed), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik-IV**, İletişim 2003.

ÜÇÖK, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler,”

A.Ü.Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt IV, s.1-4, 1947.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg)**, Ada Yayınları, İstanbul 1987.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Nasıl Bir Tarih? (Kök Türkler, Karahanlılar)**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Oğuzdan Selçukluya Boy, Konat, Devlet**, YKY, İkinci Baskı, İstanbul 2000.

FİLİPOVIÇ, Nedim, “Müellif Hakkında Not,” Fuat Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu** içinde Başnur Matbaası, İkinci Basım, Ankara 1972.

İNAN, Afet, “Atatürk ve Tarih Tezi,” **Bellekten**, Cilt III, Sayı 10, 1939, s.243-246.

GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

HASSAN, Ümit, **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler**, Verso, İstanbul 1986.

İZGİ, Özkan, **Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi (Hukuk Vesikalarına Göre)**, Türk

Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri**, Kültür Bakanlığı

Yayınları, İstanbul 1980.

KELSEN, Hans, “Saf Hukuk Kuramı: Devlet ve Hukuk Özdeşliği,”(çev. Cemal Bali Akal),

Devlet Kuramı içinde (Der.Cemal Bali Akal), Dost Kitabevi, İstanbul 2000,

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar,” **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Cilt 1, İstanbul 1931, s.165-313. (İkinci Basım: Ötüken Neşriyat, 1981;Üçüncü Basım: Kaynak Yayınları 2002.)

KÖPRÜLÜ, Fuat, Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku’ndan Ayrı
Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar,” **Türk Hukuku ve İktisat Tarihi Mecmuası**, Cilt II, 1938, s.17-32.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları,”**Bellekten**, Cilt VII, Sayı
27 (Temmuz 1943), s.379-522.

KÖPRÜLÜ, Fuat, “Ortazaman Türk Devletlerinde Hukuki Sembollerdeki Motifler,”
İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi içinde,
Ötüken, İstanbul 1983, s.51-70.

ORTAYLI, İlber, “Kurumların Tarihçisi Henri Pirenne Hakkında,” Henri Pirenne, **Ortaçağ
Kentleri**, (Çev.Şadan Karadeniz), İletişim, İstanbul 2000.

PERİNÇEK, Doğu, “Werner’e Göre Osmanlı Feodalitesi,” **A.Ü. Hukuk Fakültesi
Dergisi**, Cilt XXV, Sayı 3-4, 1968, s.287-323.

PERİNÇEK, Doğu, **Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek – Orta Asya Türk Kavimlerinin
Tarihi Gelişmeleri Üzerine**, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1976.

TEKİN, Yusuf, “Türk Devlet Geleneğinde Hakimiyet ve ‘Devletin Başı’ Sorunu,” **Yeni
Türkiye**, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı III, Cilt 45, s.19-29.

VERSAN, Vakur, “Tarihte Türklerin İslam Kamu Hukukuna Katkıları,” **Onar
Armağanı**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1977, s.939-950.